

یادداشت‌هایی در زمینه‌ی ارتقای کیفیت تدریس و ارزش‌یابی

مبتنی بر اسناد تحولی وزارت آموزش و پرورش

دکتر عظیم محبی

بازاندیشی در ماهیت ارزش‌یابی یادگیری

بخش‌یابانی

اشاره

تاکنون در چهار بخش، با بهره‌گیری از اسناد تحولی وزارت آموزش و پرورش، مباحث کیفی مرتبط با کیفیت تدریس را بررسی کرده است. اکنون در بخش پایانی این سلسله‌مطالب، مؤلف با نگاهی به مفهوم ارزش‌یابی، بازاندیشی در ماهیت این مقوله‌ی مهم را مورد واکاوی قرار داده است.

کلیدواژه‌ها: ماهیت، ارزش‌یابی یادگیری، اسناد تحول، آموزش و پرورش

تعریف ارزش‌یابی یادگیری

ارزش‌یابی به‌طور ساده تعیین ارزش (ارزیدن) هر چیزی است. داور دایره‌ی ارزش یک شیء یا یک فعالیت (سیف، ۱۳۸۹). ارزش‌یابی در عمل به فرایند نظام‌دار جمع‌آوری اطلاعات، تحلیل و داور دایره‌ی کیفیت و میزان یادگیری دانش‌آموزان در ارتباط با اهداف و انتظارات تعیین شده اطلاق می‌شود. در این تعریف چند محور اصلی قابل توجه است:

۱. اهداف و انتظارات یادگیری؛
۲. نشانه‌های (نشانگرهای) تحقق اهداف؛
۳. سطح مورد انتظار (عملکرد مورد انتظار)؛
۴. جمع‌آوری اطلاعات (مشاهده، تحلیل مستندات و تکالیف، آزمون و...)
۵. تحلیل و تفسیر اطلاعات نسبت به معیار و اهداف؛
۶. داور و تصمیم‌گیری؛
۷. بازخورد (به دانش‌آموزان، اولیا، خود معلم، مدرسه، کارشناسان و...).

ویژگی‌ها و اصول مهم در ارزش‌یابی یادگیری^۱

۱. جدایی ناپذیری ارزش‌یابی از فرایند یاددهی - یادگیری؛
۲. بهره‌گیری از ارزش‌یابی برای بهبود یادگیری نه صرفاً سنجش میزان یادگیری؛
۳. استفاده از نتایج ارزش‌یابی برای بهبود فرایند یاددهی - یادگیری، اصلاح برنامه‌ها و...؛
۴. تناسب ارزش‌یابی با سطح یادگیرندگان؛
۵. تناسب ارزش‌یابی با آنچه براساس اهداف درس، می‌بایست دانش‌آموزان یاد می‌گرفتند؛
۶. تناسب ارزش‌یابی با تفاوت‌های فردی و قضاوت هر فرد با خودش؛
۷. بهره‌گیری از روش‌های ارزش‌یابی گروهی علاوه بر ارزش‌یابی فردی؛
۸. توجه به فرایندهای فکری منتهی به تولید پاسخ؛
۹. توجه به ارزش‌یابی دانش‌آموز از یادگیری خود (خودارزش‌یابی)؛
۱۰. بهره‌گیری از تنوع روش‌ها به‌ویژه روش‌های اصیل و واقعی (عملکردی)؛
۱۱. توجه به اصل امیدواری به جای یأس و اضطراب؛
۱۲. رعایت عدالت، اخلاق و انصاف (عدم تبعیض) در ارزش‌یابی دانش‌آموزان؛
۱۳. ارائه بازخوردهای سازنده؛
۱۴. توجه همه‌جانبه به اهداف آموزشی (علم، اخلاق، تفکر، عمل و ایمان و باور و...)
۱۵. توجه به رشد همه‌جانبه‌ی دانش‌آموزان؛
۱۶. زمینه‌سازی پیوند خود ارزش‌یابی با خود محاسبه‌گری در مسیر زندگی

سعادت‌آمیز؛

۱۷. هماهنگی میان ارزش‌یابی و عناصر دیگر برنامه‌ی درسی مانند اهداف، محتوا و به‌ویژه شیوه‌های آموزش؛
۱۸. تأکید بر نوآوری و خلاقیت؛
۱۹. توجه به سؤالات دانش‌آموزان علاوه بر پاسخ‌ها (سؤال‌محوری در مقابل پاسخ‌محوری - مهرمحمدی: ۱۳۸۰)؛
۲۰. توجه به ارزش‌یابی فرایندی و ارزش‌گذاری به نحوه‌ی یادگیری.

رویکرد حاکم بر ارزش‌یابی یادگیری

برای ارزش‌یابی یادگیری در دوره‌ی ابتدایی، رویکرد فرایندی و برای دوره‌ی متوسطه، رویکرد تلفیقی (فرایندی و مجموعه‌ای) در سند تحول تعیین شده است. (سند تحول، ۱۳۹۱)

این رویکرد به چه معناست؟ در دوره‌ی ابتدایی میان آموزش، یادگیری و ارزش‌یابی هیچ فاصله و جدایی نباید باشد.

ارزش‌یابی در این دوره از نحوه و میزان یادگیری دانش‌آموزان به‌طور مستمر در فرایند یادگیری صورت می‌گیرد. لذا رویکرد ارزش‌یابی در این دوره فرایندی است. چگونگی کسب و فهم اطلاعات، چگونگی انجام مهارت، کیفیت بروز و ظهور ارزش‌های مذهبی، اجتماعی و ملی در رفتار و عملکرد آن‌ها، نگرش آن‌ها نسبت به رفتارهای اخلاقی جامعه و محورهای دیگر از مواردی است که باید چگونگی تحقق آن‌ها در ذهن، قلب و عمل دانش‌آموزان بررسی شود.

ارزش‌یابی این موارد صرفاً از طریق روش‌های کمی و آزمون‌های بسته پاسخ و بازپاسخ که بیشتر محفوظات را می‌سنجد، قابل سنجش نیست. به عبارت دیگر علاوه بر محفوظات، شناخت و معرفت عمیق، نحوه‌ی کار، تلاش و عمل، چگونگی به کارگیری مصادیق تفکر در کاوشگری، حل مسئله، تصمیم‌گیری، میزان و خودباوری و نشانه‌های ایمان به خود و ارزش‌ها و میزان و کیفیت خودبلائی و نشانه‌های اخلاقی، دانش‌آموزان باید مورد سنجش قرار گیرد. برای سنجش این موارد، نیازمند سنجش عملکرد دانش‌آموزان نه صرفاً در انتهای یک دوره‌ی آموزشی بلکه در فرایند انجام فعالیت‌ها هستیم.

آیا با آزمون‌های عینی می‌توان این محورها را سنجید. برای سنجش برخی از این محورها باید از شیوه‌های ارزش‌یابی کیفی استفاده کرد. در عین حال واقعیت این است که هنوز ابزارهای مناسبی برای سنجش برخی از موارد فوق طراحی نشده است، امید است در ادامه‌ی اقدامات اجرایی ستاد تحول، به‌ویژه برنامه‌ی درسی این موارد نیز مورد عنایت قرار گیرد.

نکته‌ی مهم دیگر آن است که ارزش‌یابی فرایندی زمانی عملی خواهد شد که

معلم از روش‌های فعال در تدریس خود استفاده کند. اگر روش تدریس سخنرانی باشد دانش‌آموزان صرفاً شنونده و پاسخ‌دهنده باشند، فرصت ارزش‌یابی فرایندی فراهم نمی‌شود. به عبارت دیگر لازمه‌ی اجرای ارزش‌یابی فرایندی به کارگیری راهبردهای زمینه‌محور (اکتشافی) و تعاملی در طراحی و تدوین بسته‌های آموزشی و فرایند یاددهی - یادگیری معلمان است.

راهبردهای ارزش‌یابی یادگیری

راهبردها و روش‌های ارزش‌یابی یادگیری را می‌توان براساس ویژگی‌های هر یک به سه دسته‌ی کلی تقسیم کرد (سیف، ۱۳۹۸):
۱. راهبرد ارزش‌یابی بسته پاسخ (پاسخ‌گزين)، شامل روش جور کردن، صحیح غلط، چند گزینه‌ای؛

۲. راهبرد ارزش‌یابی بازپاسخ (پاسخ‌باز) شامل روش تشریحی، کوتاه پاسخ، کامل کردنی؛

۳. راهبرد ارزش‌یابی اصیل و واقعی؛ شامل روش مشاهده‌ای، عملکردی، پوشه کار، پروژه، پژوهش، تکالیف، گفت‌وگو، خودارزش‌یابی، ارزش‌یابی گروهی دو راهبرد بسته پاسخ و بازپاسخ برای معلمان، روشن است. در عین حال قرار است که در دوره‌ی ابتدایی بیشتر از روش‌های ارزش‌یابی اصیل و واقعی استفاده گردد. لذا برای جلوگیری از طولانی شدن حجم مقاله، توضیح مختصری نسبت به روش مشاهده‌ای و عملکردی ارائه می‌شود.

۱. روش مشاهده‌ای

معروف‌ترین روش‌های سنجش مشاهده‌ای عبارت‌اند از: فهرست‌وارسی، مقیاس درجه‌بندی و واقع‌نگاری، (سیف، ۱۳۸۹) و (راهنمای ارزش‌یابی توصیف، ۱۳۸۹).

۱-۱. فهرست‌وارسی

فهرستی از ویژگی‌ها، فعالیت‌ها یا تولیدات یادگیرنده نوشته می‌شود. در مقابل آن ستونی برای مشخص کردن (چک کردن) این ویژگی‌ها برای تک‌تک دانش‌آموزان و یا به‌صورت گروهی رسم می‌شود.

کمیت ویژگی مورد نظر صحبت می‌شود. نمونه‌ای از عملکردها و فرآورده‌هایی که با روش فهرست‌وارسی قابل سنجش‌اند عبارت‌اند از: سخن گفتن، شرکت در بحث، اجرای یک آزمایش، حل کردن یک مسئله، مجسمه‌سازی، کشیدن نقاشی، آواز خواندن، (عملکردها) و نقاشی یا رسم، نقشه، هنرهای دستی، طراحی (فرآوده).

مثال: برای انجام دادن فعالیت کتاب علوم تجربی پایه‌ی اول، می‌توان نمونه‌ی زیر را در حین انجام دادن آزمایش به‌وسیله‌ی گروه‌ها تکمیل کرد.

اگر در مثال قبلی به جای چک کردن از مقیاس‌های زیر استفاده شود، آن مقیاس عددی خود خواهد بود.
عالی = ۵، خوب = ۴، متوسط = ۳، زیر متوسط = ۲، ضعیف = ۱.

۴-۱. مقیاس درجه‌بندی نگاره‌ای و توصیفی

در مقیاس درجه‌بندی نگاره‌ای به جای استفاده از اعداد، از خطوط افقی استفاده می‌شود. در این مقیاس از ارزش‌یابی یا مشاهده‌گر خواسته می‌شود تا دایره‌ی خود را درباره‌ی کیفیت ویژگی مورد مشاهده در طول یک خط مستقیم، با گذاشتن نوعی علامت مشخص کند.

مثال: دانش‌آموز تا چه اندازه در بحث کلاس شرکت می‌کند:				
خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم

«اگر دایره‌ی تعیین شده نسبت به ویژگی مورد نظر توصیف گردد، مقیاس درجه‌بندی نگاره‌ای توصیفی خواهد بود.

کار خوبی خوب است و هیچ نظارتی نیاز ندارد. کار خوب است اما گاه به گاه نیاز به نظارت دارد. کار قابل قبول است اما احتیاج به نظارت فراوان دارد. کار ضعیف است و نیاز به آموزش دارد.»

۵-۱. واقع‌نگاری

واقع‌نگاری، روش مشاهده‌ی مستقیم رفتار است. برای واقع‌نگاری می‌توان با مشخص کردن رفتار مورد نظر از یک دانش‌آموز، آن رفتار یا رویداد را در زمان و مکان مشخص، مشاهده و یادداشت و سپس تفسیر کرد.

۲. روش عملکردی

روش عملکردی به چهار روش فرعی تقسیم شده است که عبارت‌اند از: آزمون کتبی عملکردی، آزمون شناسایی، انجام عملکرد در موقعیت شبیه‌سازی شده، نمونه‌ی کار، در سنجش کتبی عملکردی عملاً بر کاربرد دانش و مهارت در موقعیت‌های عملی یا شبیه‌سازی شده تأکید می‌شود مانند نوشتن داستان کوتاه، یا طرح یک مسئله‌ی ریاضی و حل آن، تهیه‌ی گزارش از یک بازدید در آزمون شناسایی، از فرد خواسته می‌شود تا یک ابزار یا دستگاه را شناسایی کند یا چگونگی عملکرد آن را توصیف کند مانند شناسایی نمونه‌های جانوران مختلف در یک فرصت مشاهده. در موقعیت‌های شبیه‌سازی شده از فرد خواسته می‌شود همان اعمالی را انجام دهد که در موقعیت‌های واقعی با آن روبه‌رو می‌شوند مثال: کار در آزمایشگاه.

ردیف	دانش‌آموز	علی	حسین	محمد	حسن	رضا
	فعالیت را انجام می‌دهد					
	نوبت را رعایت می‌کند					
	...					

۲-۱. مقیاس درجه‌بندی و انواع آن

در روش نمونه‌ی کار، یادگیرنده در یک محیط طبیعی نسبت به تهیه‌ی یک وسیله اقدام می‌کند.

پی‌نوشت
۱. برخی از این اصول از سند برنامه‌ی درسی ملی و برخی نیز براساس مصوبه‌ی جلسه‌ی ۷۱۳ شورای عالی آموزش و پرورش مورخ ۸۷/۷/۴۱ و برخی براساس استنباط نویسنده تدوین شده است.

منابع

- سیف علی اکبر، ۱۳۸۹، سنجش فرایند و فرآورده‌های یادگیری، انتشارات دوران.
- سند برنامه‌ی درسی ملی، ۱۳۹۱، ویرایش پنجم، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۸۷، مصوبه ۷۱۳.
- راهنمای ارزش‌یابی توصیفی، ۱۳۸۹، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.

۳-۱. مقیاس درجه‌بندی عددی

ساده‌ترین نوع مقیاس درجه‌بندی، مقیاس درجه‌بندی عددی است. در این مقیاس درجه‌بندی ارزش‌یابی یا مشاهده‌گری (معلم) با کشیدن دایره‌ای به دور یک عدد یا علامت‌گذاری آن، میزان یا درجه‌ی موجود بودن رفتار یا ویژگی مورد ارزش‌یابی را مشخص می‌کند.